

ZDENĚK ROTREKL: SNĚHEM ZAVÁTÉ VINOBRANÍ

(1991)

Básník Zdeněk Rotrekl (* 1920) vydal v letech 1940–1947 tři básnické sbírky (*Kyvadlo duše*, 1940; *Kamenný erb*, 1944; *Pergameny*, 1947), čtvrtá jeho básnická kniha (*Žalmy*) byla po komunistickém puči v únoru 1948 rozmetána v sazbě. Od té doby Rotrekl prožil více než čtyřicet let nesmírně těžkého života; v roce 1949 byl zatčen, odsouzen k trestu smrti, jenž mu byl posléze zmírněn na doživotí, propuštěn byl v roce 1962. I když se v roce 1969 dočkal rehabilitace, nebylo mu umožněno vydat nic ze své básnické tvorby; díky svým nekompromisním postojům mohl publikovat pouze v samizdatu a v exilových nakladatelstvích. V úhrnu to znamená: od roku 1947 až do vydání *Sněhem zavátého vinobraní* byl Rotrekl prakticky vyloučen z domácího čtenářského okruhu a téměř neznámý. Právě proto musel vstoupit do literatury v roce 1991 tímto obsáhlým výběrem, který připravil z básníka celoživotního díla spisovatel a básníkův přítel Jan Trefulka. Koncepce výboru, zahrnujícího Rotreklovu poezii z let 1940–1989, je velmi subjektivní a z literárněhistorického hlediska poněkud problematická; sám editor výboru k tomu v úvodu dodává: „[...] *udělal jsem to nejhorší, co jsem mohl. Sestavil jsem výbor z jeho poezie proti všem známým pravidlům, nedržel jsem se přísně ani chronologie, ani tematiky, některé sbírky nebo části jeho díla jsem zařadil s malými změnami celé, jiné jsem zcela porušil a složil do oddílů, které jsem si sám vymyslel.*“ (5) K tomu je potřeba dodat, že ani v obsahu knihy není u jednotlivých básní uvedena sbírka, z níž byly verše vybrány. Rotreklovo básnické dílo je velmi rozsáhlé a výrazově členité: sahá od aristokratického estetismu, litanického patosu, náročné intelektuality a jazykového experimentu až bezmála k surreálné absurditě a asociativně nespoutané fantastice. To vše určuje v hrubých obrysech půdorys Rotreklova díla, jež nepodléhá systému nějaké vývojové logiky, ale je otevřeným a proměnlivým prostorem nesčetných básníkových životních prožitků.

První tři oddíly výboru (*Erby*, *Zahrady* a cyklus *Děje*) obsahují převážně Rotreklovu poezii z let 1940–1948, v níž je viditelná snaha překonat určitou existenciální bezvýchodnost („*Co platno nalézání/ když černě do oken se dívá*“, 18) a nalézt transcendentální východisko pro své životní postoje. I když je zde viditelná návaznost na poezii jeho „básnického učitele“ Františka Halase (výrazová úspornost, lexikální vrstva),

Rotrekl si buduje pomocí silně expresivních veršů svůj vlastní básnický svět, pro nějž je charakteristická jistá aristokratická výlučnost a intelektuálnost. Tento svět – vymezovaný milovanou zahradou básníkovy mládeže, v níž „v purpuru se míhá lodžia“⁸³, a mytickým zámečkem Schönwald (reálně existuje u Náměště nad Oslavou), „kde lev bájí střeží brokát, zvyky stříbra“⁸⁴ – má zřetelně rilkovskou podobu. Jeho „trýzeň naplněn být obřadem“ (22) je příznakem jakéhosi „patricijského stesku“ po životě bohatě vrstveném kulturou, jejímž erbem byla vznešenost. Rotrekl touží poetizovat skutečnost jako jedinečnou metaforu bytí, jež teprve v básnickém tvaru získává svou estetickou hodnotu, tak jako „jantarová růže“ (Rotreklův typický básnický emblém) nalézá zkameněním svou věčnost. Básníkův fantastický svět, pro jehož poetické vyjádření je charakteristická ornamentalizující stylizace, neologizující hermetičnost a přítomnost symbolistní dekorativnosti, je narušován předtuchou budoucích společensko-kulturních změn. Právě ony („Máme na všem lví podíl viny/ rozbořili – zkažili – znečistili“, 73) vnášejí do jeho fantastických vizí leckdy jistou apokalyptickou drsnost a zvýšenou expresivitu, již je provázen básníkův zápas o jistoty křesťanské víry. Ten jej vede k hledání celistvosti v atomizovaném světě; každý předmět jako by byl symbolem celého vesmíru, každý okamžik pak branou do věčnosti.

Tragicky tvrdá realita padesátých let, zejména Rotreklovo uvěznění, zcela rozbila tento jeho dosavadní básnický svět. Poezie dalších dvou oddílů výboru (*Eskorty, Basic Czech*), v nichž je všudypřítomna vězeňská realita, už postrádají jakoukoliv ornamentalizující zdobnost, básníkův výraz se oprostuje a verš prozaizuje. Obklopen nejbanálnějšími předměty z vězeňského prostředí, bojuje v čase, v němž je „Krysa – erbovní zvíře tohoto času“ (93), o svou lidskou důstojnost a identitu: byť sebevíce pokoušen beznadějí („Marností všeho se zalykáš“, 92) překonává ji svou hlubokou křesťanskou vírou, která „proti naději doufá“ (117). Rez, hnití, omšelost a puch – takové jsou atributy vězeňského prostředí, z něhož se vytratil jakýkoliv smysl a v němž se iluze stávají pravdou a naopak. Autor hledá básnický výraz v barokní antitetičnosti a v apelu litanie či vzývání, protože stále se „stojí na hrotu víry a beznaděje“ a stačí málo, aby „nebylo nic co bylo“⁸⁵.

Nejpregnantnějším básnickým výrazem Rotreklova vězeňského prožitku a jeho odsudku komunistické totality je oddíl *Basic Czech*, nazvaný podle stejnojmenné sbírky, jež vznikla v roce 1979. (Název *Basic Czech* parafrázuje tzv. „basic English“, příručku elementární angličtiny používanou pro zjednodušenou mezinárodní komunikaci.) Básníkův model redukované učebnice českého jazyka, založený na neobvyklých jazykových kombinacích a permutacích, má svým experimentálním charakterem blízko k tzv. konkrétní pozici – výrazně viditelné je to už u vstupní básně

⁸³ *Kamenný erb*, Praha 1996, s. 91.

⁸⁴ Tamtéž, s. 93.

⁸⁵ *Hovory s mateřídouškou*, Tišnov 1994, s. 7.

sbírkou *Lopata*. Rotrekl zde chtěl zobrazit absurditu české společnosti, v níž se, podle jeho soudu, mísí halasný optimismus s beznadějnou realitou a v náročných jazykových variacích odhaluje zrudnost totalitního pseudojazyka, jenž je prázdnotou své sémantiky jakousi metonymií totalitní reality.

Další část knihy má název *Nezděné město* a je odrazem básníkova bytostného vztahu k rodnému Brnu, k němuž je od dětství připoután silnými citovými pouty. Brněnským geniem loci, charakterizovaným prolínáním česko-německo-židovského živlu, je prosycen nejen proud jeho brněnských evokací, ale je zde patrná i generačně básnická spřízněnost s Ivanem Blatným, autorem *Melancholických procházek*. Pateticko-litanickým tónem oživuje Rotrekl duchovní podobu Brna (*Brněnská litanie*) a v lyrických momentkách posléze evokuje tvář různých brněnských lokalit, spontánně oživovaných v jeho vzpomínkách.

Dva poslední oddíly výboru (*Nedotýkáni, Naděje*) jsou koncepčně nejproblematičtější, protože shrnují Rotreklovu poezii z nejrůznějších časových období, jejímž základním tematickým laděním je básníkův vztah k Bohu. Pro Rotrekla, hluboce věřícího katolíka, je ovšem vztah k Bohu všudypřítomným prožitkovým a světonázorovým horizontem veškeré jeho básnické tvorby; od samého počátku je v jeho verších v nejrůznější podobě přítomen stálý zápas o identitu křesťana ve světě totalitních ideologií („*Víra tedy je zápasem o víru*“, 210). Z tohoto zápasu vyrůstá i zvláštní paradox Rotreklovy poezie: bytí člověka je zde vnímáno jako dar, za nějž neseme odpovědnost, zároveň je však samo bytí člověka jedním velkým otazníkem, protože se celým svým životem vlastně ptáme po smyslu všeho, co jsme prožili a čím jsme trpěli. Svůj náboženský prožitek, formovaný katolickou ortodoxií a odmítající jakoukoliv vnějškovost a okázalost, Rotrekl vtělil často do zcela nábožensky netradičních souřadnic; nejzřetelněji je to patrné v jeho poezii s mariánskou tematikou (v básni *Klokočí* se například u paty mariánského sloupu setkává pomněnka s rezekvítkem v navigaci). V Rotreklově poezii se touha po Kristu a dialog s Bohem neustále prolíná s brutalitou totalitní skutečnosti, vzestup vzhůru je vždy spojen s pádem až „*za hlínu*“; tento vnitřní proces jako by se stával sám o sobě tématem jeho veršů, usilujících o prolnutí křesťanské transcendence s modernitou soudobé reality.

Postihnout a interpretovat celek Rotreklovy poezie, tak jak je zpřítomněn výbořem *Sněhem zaváté vinobraní*, je velice složité, protože je zde simultánně přítomna řada poetik utvářejících v průběhu let podobu této básnické tvorby. Dva základní charakteristické rysy autorovy poezie jsou však zcela evidentní: je to jednak užívání nepravidelně rytmovaného volného verše, jednak výrazná intelektuálnost veškeré jeho tvorby. Rotrekl je „poeta doctus“, jehož erudovanost je všudypřítomnou složkou jeho veršů, které jsou plny kulturně historických a biblických aluzí, symbolů, citátů z různých jazyků, lexikálně sémantických protikladů (vulgarismy – neologismy) i jazykových variací připomínajících avantgardní experimentování. Intelektuálnost této poezie ještě podtrhuje složitá konstrukce veršů (mnohdy odmítající syntaktická pra-

vidla), v nichž se častá enumerativnost plynule proměňuje v litanii a jediné veršový rytmus mnohdy propůjčuje lyrické výpovědi básnický status. Ani jistá spontánnost této poezie, daná asociativní obrazností, která umožňuje setkání surreálné vize se surovým vězeňským faktem, zahrady dětství se snově obludnými přízraky, věčnosti s časností, neumenšuje intelektuální ráz Rotreklových veršů, budujících si často své postavení na jakémsi rozhraní mezi „zde“ a „tam“; a právě tento pohyb jako by se stával sám o sobě tématem a centrem nejedné Rotreklovy básně.

Jedním z důležitých klíčů pro pochopení Rotreklovy poezie je jeho všudypřítomné zaujetí pro baroko a jeho prožívání (obširně tento prožitek formuloval v esejistické práci *Barokní fenomén v současnosti*, samizdat 1987, knižně 1995). Rotrekl velmi často vnímá objektivní realitu světa jako barokní „teatrum mundi“, v němž se s barokní autentičností střetává nízké se vznešeným či něha s brutalitou. Bizarnost, snová přeludnost i časté míšení surreálna s konkrétním detailem – to vše souvisí s básnickovým osobitým prožíváním „barokovosti“, k němuž ho patrně přivedla jeho katolictvím prosycená touha po kulturní kontinuitě. Touto „barokovostí“ je také do značné míry ovlivněn jeho vztah k jazyku i jeho experimentování s básnickým tvarem. Uvažuje-li se v těchto souvislostech o vlivu Františka Halase či o generačním brněnském fluidu, jímž ho oslovil Ivan Blatný, je to jistě oprávněné, nicméně v nejhlubších imaginativních vrstvách směřoval jazyk Rotreklovy obraznosti („*čemu se divíš čeremná ságo čerkazí?*“, 260) nejen k jeho obdivovanému básníku-spoluvězni Josefu Palivcovi, ale až k Bedřichu Bridelovi či Janu Kořínkovi. Právě a jediné tato „barokovost“ umožnila autorovi, aby se v jeho verších setkávaly ty nejprotikladnější jevy jako přízraky vystouplé z diskontinuity současného světa. Osobitost a ojedinělost Rotreklovy poezie je především v tom, jak básník dokázal netradičním způsobem spojit svou autenticky prožívanou křesťanskou víru se soudobou modernitou, promítající se jak do jeho výrazových prostředků, tak do vztahu ke skutečnosti.

Ukázka

[...]

Kam odchází naděje?

Kdo ví –

třeba do dunění hlíny o rakev

Bývá pak toto tré ale největší

je nadějeplné odcházení

Víra tedy je zápasem o víru

láska je to co nás přežívá o krůček

všechna naděje je v odcházení

Odejďeme

odejděme dřív než bude pozdě

do dunění hlíny o rakev

do toho co nás přežívá o krůček
do volby kterou drkotajíce
nevyslovíme ani zuby
[...]

(210)

Vydání

Sněhem zaváté vinobraní (ed. Jan Trefulka), Atlantis, Brno 1991.

Ceny

Tvůrčí prémie Čs. literárního fondu, 1992.

Reflexe

[...] nebuduje své dílo jako uzavřené hájemství postupné vývojové logiky, tvarové dokonalosti a stylové čistoty: je průběžně otevřeným ne-systémem, dynamickou výměnou energií všemi směry.

A tak ve výboru můžeme najít verše barokně úponkovité i gnómicky sražené; divoká fantastika proudů asociativních vizí, připomínajících surreálné krajiny, sousedí s halasovsky přerývanou strofou, učenecky přesný otisk reality s jazykovým pokusnictvím, obřadná litanická stylizace s civilním záznamem a ten zase s hravým uměním nahodilostí.

Rudolf Matys: „Sněhem zaváté vinobraní“, *Nové knihy* 1992, č. 6, s. 1.

Vedle náboženských invokací má Rotreklova poezie ještě jeden důležitý rozměr: rozměr politický. Rotrekl je režimní oběť, ideovost je navíc i dědictvím jeho esoterických počátků. Patrně by se i bez tragického údělu z podstaty autorova katolicismu postupně obnažovala. Tragické osobní téma vrcholí ve čtvrtém oddílu knihy. „Eskorty“ jsou „obranným zpěvem“: defenzivní životní postavení zde hájí poslední zbytky jistoty a smyslu. Básník by chtěl „zadržet déšť/ těžké dopadání nevykoupěného světa/ zadržet odcházení“. I v těchto básních nejvyšší autenticity je však pohříchu mnoho extenzivnosti. Ideově vyjadřuje tíhu básníkovy údělu nejpřehnaněji cyklus *Umírání psa*, umělecky nejdůsažnější však zůstávají ty Rotreklovy básně, kde si autor dopřeje prostor k nadechnutí a rozpomene se na svá křídla.

Milan Exner: „Poezie mlčenlivého vzdoru“, *Tvar* 1992, č. 16, s. 10.

Barokní akcent Rotreklovy poezie by byl pouhou manýrou, kdyby nebylo básníkovy hluboké křesťanské víry, jeho bytostného katolicismu, který jediný toto tíhnutí ospravedlňuje. A ospravedlňuje je právě typem básníkovy víry, která má mnoho znaků onoho pascalovského náboženského dramatu, v němž zápasí víra s nevírou o duši člověka. „*Víra tedy je zápasem o víru*“ – píše básník a vtěluje svou náboženskou ortodoxii (nejčastěji přítomnou v mariánském kultu) do zcela nábožensky netradičních souřadnic, které kreslilo šílenství doby, v níž básník žil.

Jaroslav Med: „Kolmý jak voda v studni“, *Literární noviny* 1992, č. 16, s. 5.

Leckdo by mohl očekávat, že v tvorbě tak renomovaného publicisty a veřejného činitele katolické orientace najde výraznou hojnost religiózních námětů, hymnickou a vznešenou náboženskou poezii proklamující jistotu víry – není tomu tak. Jsou sice i nejedny takové verše v antologii, zejména ony psané ve formě litanické, vcelku však Rotreklův životní pocit je znamenán oddanou nejistotou (ve smyslu verše *Víra je zápasem o víru*), odevzdaností do vůle Boží, souručenstvím se vším ostatním stvořením. Tak vypovídají verše soustředěné do oddílů *Nedotýkání* a *Naděje*. Nedotýkání má patrně znamenat – ve smyslu příběhu nevěřícího Tomáše – spokojiti se s tušením jistot, nevyžadovat důkazů. A onou životní jistotou, těžkými zkušenostmi a utrpením vykoupenou, je: i v nepřízní časů **kráčet** – mít a neztrácet naději.

Jaroslav Červinka: „Životní žeň poezie“, *Akord* 1991/1992, č. 9, s. 34–35.

Slovo autora

Život mně nenachystal nic. Já jsem si nachystal. A „vylamoval“ jsem se vnitřně k svobodě vždy větší a plnější právě v těch absurdně mezních situacích, ať to zní sebestarodnější, mezi těmi ostatními, třináctiletými dráty, avšak ke svobodě v řádu, in ordine, podotýkal můj svatý Tomáš Akvinský. A z čeho jsem „čerpal“ víru? Ta otázka zní podezřele. Čerpám dovolenou, vodu z potoka na zalévání květin. Ten „výmlat zrní nebeského“ (Jan Zahradníček), podtrhuju slovo výmlat, není nic jednoduchého.

„Pletu si život s poezií a naopak“ (rozhovor vedla Luba Svobodová), *Nové knihy* 1991, č. 23, (příl. *Nových knih*).

Bibliografie ohlasů

KNÍŽNĚ: J. Trefulka in *Sněhem zaváté vinobraní*, Brno 1991, s. 5, 297–303.

RECENZE: J. Červinka, *Akord* 1991/1992, č. 9; M. Exner, *Tvar* 1992, č. 16; R. Matys, *Nové knihy* 1992, č. 6; J. Med, *Literární noviny* 1992, č. 16; P. Král, *Literární noviny* 1992, č. 31; A. Měšťan, *Reportér* 1992, č. 40; V. Novotný, *Mladá fronta Dnes* 31. 1. 1992; K. Komárek, *Lidová demokracie – Brno* 11. 2. 1992; L. Soldán, *Svobodné slovo – Brno* 13. 3. 1992; I. Slavík, *Lidová demokracie – Brno* 31. 3. 1992; I. Harák, *Severočeský regionální deník* 29. 4. 1992.

Jaroslav Med